

ЖАҲОНГИРОВА Муяссархон Анваровна
Ўзбекистон халқаро ислом академияси
Қиёсий динишунослик мутахассислиги
2-курс магистранти

КОНФЕССИЯЛАРАРО МУЛОҚОТ ВА ДИНИЙ БАҒРИКЕНГЛИК ТАМОЙИЛЛАРИ

PRINCIPLES OF INTERRELIGIOUS DIALOGUE AND RELIGIOUS TOLERANCE

ПРИНЦИПЫ МЕЖКОНФЕССИОНАЛЬНОГО ДИАЛОГА И РЕЛИГИОЗНОЙ ТОЛЕРАНТНОСТИ

Аннотация. Конфессиялараро мулоқот тушунчаси бутун ижтимоий-маданий ҳамкорлик интизоми учун зарурдир. Сўнги пайтларда ушбу мавзуга қизиқиш янгиланмоқда. Конфессиялараро мулоқотга бўлган эҳтиёж жараён иштирокчилари ўртасида бағрикенглик гоёсини назарда тутди ва ижтимоий-маданий ҳамкорлик соҳасида етакчи ўринлардан бирини эгаллайди. Динлараро мулоқот ва бағрикенглик муносабатлари XXI асрнинг муаммолари масалаларини ҳал этишининг зарур шарти эканлиги ҳақида мақолада сўз юритилган.

Калим сўзлар: ҳамкорлик, мулоқот ва бағрикенглик муносабатлари, миллатлараро тотувлик, моделлар, диний қадриятлар, анъана.

Abstract. The concept of interfaith dialogue is necessary for the entire discipline of socio-cultural cooperation. Recently, interest in this topic has been renewed. The need for interfaith dialogue implies the idea of tolerance between the participants of the process and occupies one of the leading positions in the field of socio-cultural cooperation. There is a lot of evidence in this article that communication and tolerant relations are a necessary condition for solving the problems of the 21st century.

Keywords: cooperation, dialogue and tolerance relations, interethnic harmony, models, religious values, traditions.

Аннотация. Концепция межконфессионального диалога необходима для всей дисциплины социокультурного сотрудничества. В последнее время интерес к этой теме возобновился. Необходимость межконфессионального диалога предполагает идею толерантности между участниками процесса и занимает одну из ведущих позиций в сфере социокультурного сотрудничества. Существует множество доказательств того, что общение и толерантные отношения являются необходимым условием решения проблем XXII века.

Ключевые слова: сотрудничество, диалог и толерантность, межнациональное согласие, модели, религиозные ценности, традиции.

КИРИШ

Конфессиялараро мулоқот бугунги кунда ҳамкорлик ва инсониятнинг чинакам ривожланиши мумкин бўлган маданий ва психологик асос сифатида намоён бўлмоқда. Шунинг учун бугунги кунда бағрикенглик масаласига жиддий эътибор қаратилмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёев халқимизнинг дунёқарашида тобора чуқур ва мустаҳкам ўрин эгаллаётган бағрикенглик тамойили тўғрисида шундай дейди: “Бизнинг қадимий ва саховатли заминимизда кўп асрлар давомида турли миллат ва элат, маданият ва дин вакиллари тинч-тотув яшаб келган. Меҳмондўстлик, эзгулик, қалб саховати ва том маънодаги бағрикенглик бизнинг халқимизга доимо хос бўлган ва унинг менталитети асосини ташкил этади [3;2]”.

Ўзбекистоннинг келажаги тинчлик ва бағрикенглик, маданиятлараро уйғунлик ва миллатлараро тотувлик каби омиллар билан чамбарчас боғлиқдир. Ўзбекистонда турли динларга мансуб қадриятларни асраб-авайлашга, барча фуқароларга ўз эътиқодини амалга ошириш учун зарур шароитларни яратиб беришга, динлар ва миллатлараро ҳамжиҳатликни янада мустаҳкамлашга, улар ўртасида қадимий муштарак анъаналарни ривожлантиришга алоҳида эътибор қаратиб келинмоқда. 2017 йил 30 май куни ушбу долзарб масалага бағишлаб, Ўзбекистон

Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Дин ишлари бўйича қўмита, Ўзбекистон миллий телерадиокомпанияси ва Ўзбекистон мусулмонлари идораси томонидан Ўзбекистон Миллий матбуот марказида “Миллий ва диний бағрикенглик – тинчлик ва барқарорлик гарови” мавзусида матбуот анжумани ташкил этилди.

Бугунги кунда Миллатлараро тотувлик ва диний бағрикенглик тамойиллари кўп миллатли давлатларда тобора оммалашиб бормоқда. Ўзбекистонда ҳам бу борада ислохотлар амалга оширилмоқда. Жумладан ҳамма учун виждон эркинлиги ва диний эътиқод эркинлигини таъминлаши; диний мансублигидан қатъий назар қонун олдида тенг ҳуқуқлилигини таъминлаш; диний эътиқодига қараб ҳеч қандай камситиш, маъмурий босим ёки зўравонликнинг йўқлигини келтиришимиз мумкин. Шунингдек, бошқаларнинг дунёқараши, эътиқоди, фикрлари бошқача бўлиш қобилятини ҳурмат қилиш [9;488] ҳам мисол бўлади.

Фалсафа доктори Ҳабилитатус Н. Л. Вигел (2015) фикрига кўра, кўп конфессияли, кўп миллатли жамиятда конфессиялараро бағрикенглик қуйидагиларни таъминлайди:

1. Динларнинг, конфессияларнинг, динларнинг мавжуд хилма-хиллигини ўз-ўзини ифода этишнинг хилма-хил шакллари сифатида ҳурмат ва идрок этиш. Тегишли равишда, инсоннинг диний ўзини намоён қилиши мавжуд бўлишга лойиқ деб ҳисобланади;

2. Барча дин ва динлар учун ҳуқуқий тенглик ва имкониятлар тенглигини тан олиш;

3. Бошқа конфессия жамоаларнинг бошқа позитсияга эга бўлиш қобилятини ҳурмат қилиш, эътиқодлар, ҳукмлар, уларни баҳам кўриш ёки баҳам кўрмаслик[5;17].

Ҳар бир конфессиявий ҳамжамятнинг ўз эътиқодларига риоя қилиш ҳуқуқи ва бошқа динлар учун ҳам худди шундай ҳуқуқни тан олиш. Шу билан бирга, бундай позицияларга риоя қилиш принципааллик позициясини эмас, балки оқилона муросани акс эттиради. Шунингдек, бу ўз диний эътиқодидан воз кечиш ёки бошқаларнинг эътиқодларини ўйламасдан қабул қилишни англатмайди [6;359].

1. Ўзининг диний махсуслиги, устунлиги, ҳукмронлиги ҳақидаги таҳминларга йўл қўйиб бўлмаслиги;

2. Давлатнинг ҳуқуқий камситишларга қаратилган сиёсатини қабул қилмаслик ва рад этиш. бошқа конфессиялар ёки диний ташкилотларнинг ҳуқуқлари, черковлар ва диний ташкилотларнинг позитсияларини сиёсийлаштиришга уринишлар;

3. Ўз эътиқоди ва эътиқодининг принципаал позитсияларида қолган ҳолда, ижтимоий аҳамиятга эга фаолият соҳаларида бошқа конфессиялар билан амалий ҳамкорлик қилишга тайёрлик; [8;34]

Эрик Нельсон диний (конфессияси) бағрикенглик ғояси бошқа дин вакилларига нисбатан ижобий ва ҳурматли муносабатни, диний бағрикенгликнинг намоён бўлишини англатади деган хулосани билдирган.

Шу ўринда шуни аниқлаб олишимиз керакки, тадқиқотимизда биз динлараро бағрикенгликни диний эътиқодларга риоя қилмасдан туриб кузатиш имкониятини таъминловчи ўзаро муносабатларнинг ижтимоий тамойиллари сифатида тушунамиз.

Бизнинг фикримизча, диний муросасизликни бутунлай йўқ қилиб бўлмайди, чунки асрлар давомида ҳеч ким буни қилмаган. Ваҳоланки, ҳар бир киши жамият тинчлиги учун қайғуриши, диний тафовутларга эътибор бермаслиги керак. Шу муносабат билан Ўзбекистоннинг кўп миллатли жамияти шароитида тинч-тотув яшаш ва ҳамкорлик йўллари излаш зарур. Вазиятни янада яхшилаш учун Ўзбекистон давлати шароитида конфессиялараро муносабатларни уйғунлаштириш мумкин бўлган тамойилларни ўрнатиш ва асослаш зарур. Бинобарин, Ўзбекистон Республикасининг ҳозирги конфессия соҳасини Европа мамлакатлари билан таққослаганда ўрганиш ва диний ташкилотларнинг замонавий моделларини батафсил таҳлил қилиш бугунги кунда муҳим аҳамиятга эга.

Объектив фикрлайдиган олимларнинг таъкидлашича, агар биз мавжуд диний асосларни таҳмин қилсак, бу тарқоқлик, парчаланиш жараёни, ўз-ўзини изолятсия қилишга интилиш, турли черковлар, конфессиялар, уюшмалар ёки диний жамоаларга мансубликдан келиб чиқиш. Бир томондан, умумий дин диндорларни диний бирлашмалар ёки жамиятлар ичида

бирлаштиради. Бошқа томондан, шу билан бирга, умумий дин ўзининг бирлаштирувчи функциясини камайтиради, чунки диндорлар жамоасидан ташқарида одамлар бошқа дин тарафдорлари билан учрашадилар ва улар ўзларининг афзалликларини исботлашлари керак [7;310].

Тадқиқот муаммосининг долзарблиги муносабати билан Ўзбекистон Республикасида диний соҳанинг ҳолатини ўрганиш, давлат конфессиялари муносабатларининг турли моделларини таҳлил қилиш ва шу асосда диний соҳани такомиллаштириш бўйича тавсиялар ишлаб чиқишга қарор қилинди. Конфессиялараро бағрикенгликнинг давлат модели Кейинги бўлимда ушбу тадқиқотда қўлланиладиган усуллар ва методологик масалалар муҳокама қилинади.

Кўпгина тадқиқотчилар динлараро бағрикенгликни ўлчаш учун турли хил воситалардан фойдаланганлар. Ўзбекистон Республикасида диний соҳа бўйича сифат ва миқдорий статистик маълумотлар. Ушбу восита тадқиқотнинг муаммоли соҳасини тавсифловчи тадқиқот адабиётларини синчковлик билан таҳлил қилиш натижасида пайдо бўлади. Унда контент таҳлили ва ушбу тадқиқот статистикаси мавжуд [4;269].

Биринчидан, ушбу ёндашувнинг афзаллиги шундаки, у мақоланинг мақсади Ўзбекистон Республикасининг диний соҳасини ўрганиш, шунингдек, давлат конфессиялари муносабатларининг турли моделларини таҳлил қилиш ва шу асосда конфессиялараро мулоқотнинг давлат моделини такомиллаштириш бўйича тавсияларни шакллантиришдан иборат.

Мазкур соҳада Ўзбекистон Республикаси давлат сиёсатининг асосий тамойиллари сирасига фуқароларнинг тенг ҳуқуқлилиги, ижтимоий адолат, қонун устуворлиги, миллат ва элатларнинг маданий, тил ва диний қадриятлари, анъана ва урф-одатларини ўзаро ҳурмат қилиш киради.

Конституциявий кафолатлар жинси, ирки, миллати, тили, дини, ижтимоий келиб чиқишидан қатъи назар, фуқароларга жамоат ва давлат қурилишида иштирок этишни таъминлайди. Таъкидлаш жоизки,

Ўзбекистон Республикасининг миллатлараро ва конфессиялараро тотувликни ўрнатиш сиёсати Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларатсияси ва бошқа халқаро ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатларга тўла мос келади.

Иккинчидан, миллатлараро тотувлик ва диний бағрикенгликни таъминлаш Ўзбекистоннинг замонавий давлат сифатида ривожланиш стратегиясининг ажралмас қисми ҳисобланади. Мамлакатимизда бугунги кунда 2022–2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси ва «Ўзбекистон – 2030» стратегиясига мувофиқ, мазкур соҳага алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Сўнгги тўрт йилда миллатлараро муносабатлар ва дин соҳасида 50 дан ортиқ қонун ҳужжатлари ва 40 га яқин қарорлар қабул қилинди. Бу ҳуқуқий ҳужжатларнинг аксарияти фуқароларнинг дини ва миллатидан қатъи назар, ҳуқуқ ва эркинликларини кенгайтириш, шу жумладан, жамият ва давлат ишларини бошқаришда иштирок этиш имкониятини оширишга қаратилган.

Овоз беришда иштирок этган фуқароларнинг сони – 16 667 097 нафар ёки овоз берувчи фуқаролар рўйхатига киритилган Ўзбекистон Республикаси фуқароларининг умумий сонидан 84,51 фоиз;

Шунингдек, 2019 йилда миллатлараро муносабатлар соҳасида Ўзбекистон Республикаси давлат сиёсати концепсияси тасдиқланди. Шу билан бирга, диний-маърифий соҳа фаолиятини такомиллаштириш бўйича бир қанча қарорлар қабул қилиниб, унга кўра, мазкур соҳада ягона давлат сиёсатини амалга ошириш, фуқароларнинг виждон эркинлиги кафолатларини ҳимоя қилиш, турли миллат ва элатлар вакиллари ўртасида конструктив ва ўзаро ҳурматга асосланган муносабатларни шакллантириш бўйича янги тизим жорий этилди. Хусусан, Вазирлар Маҳкамаси ҳузурида миллатлараро муносабатлар ва хорижий мамлакатлар билан дўстлик алоқалари кўмитаси ташкил этилди, Дин ишлари бўйича кўмита фаолияти такомиллаштирилди [1;2020].

Учинчидан, Ҳаракатлар стратегияси доирасида мамлакатимизда миллатлараро ва конфессиялараро мулоқотни ривожлантириш борасида институтсионал ёндашув йўлга

қўйилди. Жумладан, Президентимизнинг 2018 йил 16 апрелдаги “Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Дин ишлари бўйича қўмита фаолиятини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарорига мувофиқ, Дин ишлари бўйича қўмита ҳузуридаги Конфессия ишлари бўйича кенгашнинг янги таркиби тасдиқланди.

Кенгаш таркиби 9 нафардан 17 нафар аъзога — Ўзбекистонда фаолият юритаётган диний конфессиялар вакиллари ҳисобига кенгайди. Эътиборли жиҳати, кенгаш аъзолигига аъзолари оз сонли диний ташкилотларнинг раҳбарлари ҳам киритилди. Жамоатчилик маслаҳатлашув органи ҳисобланган мазкур кенгашнинг асосий мақсади Ўзбекистондаги мавжуд диний-ижтимоий жараёнларни муҳокама қилиш ҳамда тавсиялар ишлаб чиқишдан иборат. Миллатлараро муносабатлар ва хорижий мамлакатлар билан дўстлик алоқалари қўмитасининг асосий вазифалари қаторига давлат органларининг республика ҳудудида жойлашган миллий маданий марказлар ва дўстлик жамиятлари билан ўзаро алоқаси ва ҳамкорлигини таъминлаш ва янада ривожлантириш киритилди.

Қўмита қошида фуқароларнинг этномаданий талабларини ўрганиш, аниқлаш ва қаноатлантиришга, миллатлараро муносабатларни мустаҳкамлашга, миллий сабабларга кўра, эҳтимолий можароларнинг олдини олишга қўмаклашувчи Жамоатчилик кенгаши тузилди. Бундан кутилаётган асосий натижа — мазкур соҳада давлат сиёсатини амалга ошириш учун масъул бўлган давлат органлари фаолияти устидан жамоатчилик назоратини кучайтиришдир. Мамлакатимиз ҳудудида яшаётган миллатлар урф-одати ҳамда ислом динининг маданий ва сивилизатсия мероси, маънавий-фалсафий аҳамиятини чуқур ўрганиш бўйича ишлар сифат жиҳатидан янги босқичга кўтарилди. Бундан кўзланган асосий мақсад — фундаментал илмий тадқиқотлар натижалари асосида диний бағрикенглик, миллатлараро муносабатларнинг тарихий илдизларини чуқур ўрганиш ва уни бугунги кун шароитида ривожлантиришдан иборат.

Бу борада Ислом сивилизатсияси маркази, Имом Бухорий, Имом Термизий ва Имом

Мотуридий номидаги халқаро тадқиқот марказлари ташкил этилди. Шу билан бирга, тегишли олий таълим муассасаларида сифатли диний таълим олиш имконияти кенгаймоқда. Ўрта, олий диний таълим, магистратура, бошланғич докторантура ва докторантурани ўз ичига олган диний таълимнинг беш босқичли тизими шакллантирилди. Исломий таълим муассасаларига талабаларни қабул қилиш квотаси икки барабар оширилди. Шунингдек, Тошкент православ семинарияси ва Тошкент христиан семинарияси ўқув даргоҳлари ҳам ўз фаолиятини давом эттирмоқда.

Тўртинчидан, миллатлараро тотувлик ва диний бағрикенгликни таъминлаш Ўзбекистон Республикаси ташқи сиёсатида муҳим ўрин эгаллай бошлади. Ҳукумат халқаро ташкилотлар ҳамда ушбу соҳадаги мутахассислар билан конструктив мулоқот ва ҳамкорлик ўрнатишга алоҳида эътибор қаратмоқда. Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Инсон ҳуқуқлари бўйича Олий комиссари Зайд Радд Ал-Хусайни ҳамда Европада хавфсизлик ва ҳамкорлик ташкилотининг Миллий озчиликлар бўйича Олий комиссари Камертон Замирнинг мамлакатимизга ташрифи чоғида мазкур соҳада олиб борилаётган ислохотлар муҳокама қилинди ва халқаро мутахассислар томонидан бу борадаги ўзгаришларга юқори баҳо берилди. Эътиборли жиҳати, 2017 йилда мустақил Ўзбекистон тарихида илк бора мамлакатимизга БМТ Инсон ҳуқуқлари бўйича кенгашининг дин ва эътиқод эркинлиги бўйича махсус маърузачиси Аҳмад Шаҳид ташриф буюрди. Унинг тавсиялари асосида 2018 йил 4 май куни Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси дин ва эътиқод эркинлигини таъминлаш бўйича “Йўл харитаси” тасдиқланди. Умуман олганда, халқаро ҳамжамият мамлакатимизнинг миллатлараро тотувлик ва диний бағрикенгликни таъминлаш борасидаги фаолиятини юқори баҳоламоқда ва Ўзбекистон тажрибасига катта қизиқиш билан қарамоқда. Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев томонидан 2017 йил 19 сентябрь куни Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеясининг 72-сессиясида бағрикенглик ва ўзаро ҳурматни қарор топтириш, диний эркинликни

таъминлаш, эътиқод қилувчиларнинг ҳуқуқини ҳимоя қилиш, уларнинг камситилишига йўл қўймасликка кўмаклашишга қаратилган “Маърифат ва диний бағрикенглик” деб номланган махсус резолютсиясини қабул қилиш таклиф этилиши ва ушбу ҳужжатнинг 2018 йил 12 декабрда қабул қилиниши бунга яққол мисол бўла олади [1;2020].

Ўзбекистон Республикаси Дин ишлари ва фуқаролик жамияти вазирлигининг Дин ишлари бўйича қўмитаси вакили бўлган диний экстремизмнинг олдини олиш ва реабилитатсия ишлари учун масъул бўлган махсус орган. Мутахассисларни танлаш мезонлари қуйидагилардан иборат эди: экспертлар конфессиялараро муносабатларнинг барча соҳалари, жумладан, Ўзбекистоннинг иккита энг нуфузли динлари, илмий жамоатчилик ва давлат органлари вакиллари бўлиши керак. Бу тамойил конфессиялараро муносабатларнинг муаммоли масалаларини ёритишга, конфессиялараро бағрикенгликни шакллантиришни таъминлашга хизмат қилади. [2;2023] (1-жадвалга қаранг).

61	Диний ташкилотлар ва бирлашмалар давлатдан ажратилган ҳамда қонун олдида тенгдирлар. Давлат диний бирлашмаларнинг фаолиятига аралашмайди.	Ўзбекистон Республикасида қонунда белгиланган тартибда фаолият кўрсатаётган барча диний ташкилотлар фаолиятининг эркинлиги кафолатланади. Давлат конфессияларнинг тинч-тотув яшашига қарши бўлади.
----	---	--

Ўзбекистон давлатининг ҳуқуқий мақоми бўйича қатъий нормалар киритилмоқда. Илк маротаба Конститутсияда Ўзбекистон суверен, демократик, ҳуқуқий ва ижтимоий давлат эканлиги ўзгармас қоида сифатида мустаҳкамланмоқда. Ушбу қатъий норма жонажон Ватанимиз мустақиллигини асраб-авайлаш ва янада мустаҳкамлаш, “Инсон қадри учун” тамойилига асосланган ислохотларни жадал давом эттириш ҳамда ҳуқуқ устуворлигини таъминлашга қаратилган. Ижтимоий адолат ва бирдамлик тамойилига

қаратилган ижтимоий давлат белгилари ўз ифодасини топди [3;2024].

Ўзбекистонни ижтимоий давлат деб белгиланиши – бундан буён давлатнинг устувор сиёсати ижтимоий ҳимояланмаган ёки эҳтиёжманд қатламни қўллаб-қувватлашга, таълим, соғлиқни сақлаш, ижтимоий хизматлар ва жамиятдаги ижтимоий тенгсизликни юмшатишга қаратилишидан далолат бериши таъкидланди. Конститутсияда давлатнинг ижтимоий мажбуриятларига доир нормалар уч баробарга ошмоқда, хусусан, камбағалликни қисқартириш, бандликни таъминлаш, ишсизликдан ҳимоя қилиш бўйича давлат ўзига қатор янги мажбуриятлар олиши белгиланди.

ХУЛОСА

Тадқиқот шуни кўрсатдики, тегишли давлатнинг норматив-ҳуқуқий ҳужжатларида жамоат ҳаётининг бир қанча омилларига боғлиқ бўлган конфессиялараро бағрикенгликнинг давлат модели акс эттирилган. Бизнинг асосий топилмамиз шундан иборатки, унинг шаклланиши ва фаолият юритишига этник, сиёсий, тарихий, маданий, маънавий табиат омиллари ҳал қилувчи таъсир кўрсатади.

Яна бир муҳим хулоса шундан иборатки, конфессиялараро муносабатларга бағрикенглик эътиқод қилувчиларнинг бирга яшаши тамойиллари мажмуи, кўп конфессияли ва кўп миллатли жамиятда диний жамоалар ва бирлашмаларнинг низосиз бирга яшаши ҳозирги замон талабидир. Конфессиялараро муносабатларда бағрикенглик йўли ягона вариант дейишга барча асослар мавжуд. Шубҳасиз, виждон ва эътиқод эркинлиги тамойилларига асосланган бағрикенгликни сақлаш зарур.

- Шубҳасиз, конфессиялараро давлатнинг самарали модели виждон ва эътиқод эркинлиги тамойилларига асосланган бағрикенглик зарур;
- барча фуқароларнинг этник ва диний ўзига хослигини сақлаш;
- конфессиялар ҳуқуқларининг ҳақиқий тенглиги; динлараро мулоқотни рағбатлантириш;
- диний соҳанинг оммавий ахборот воситаларида ёритилиши устидан назоратни амалга ошириш;

- мурасиз муносабатларни бостириш;

Юқорида баён қилинган фикр-мулоҳазаларни ҳамда юртимиздан етишиб чиққан мутаффақирларнинг асарларидан келтирилган маълумотларни умумлаштирган ҳолда қуйидаги хулосага келиш мумкин:

Мамлакатимиз том маънода диний бағрикенгликнинг тарихий меросхўри сифатида жаҳон ҳамжамиятида эътироф этилмоқда. Зеро, юртимизда доимо “диний бағрикенглик” ғояси илгари сурилган. Хусусан, диёримиздан етишиб чиққан Замахшарий, Марғиноний, Мотуридийдек буюк алломаларимизнинг асарларида “диний бағрикенглик” ғояси, шу заминда яшовчи турли эътиқодга мансуб халқларни юрт фаровонлиги йўлидаги интилишларини таъминловчи муҳим омил бўлиб келганлиги таъкидланади.

Шу сабабдан ҳам, биз ҳар бир инсон башариятнинг турли-туман маданиятлардан иборат эканини англашимиз ва ҳурмат қилишимиз жуда зарурдир. Зеро, бағрикенгликсиз тинчлик, тинчликсиз тараққиёт бўлмайди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. <https://iiv.uz/news/millatlararo-totuvlik-va-dinlararo-bagrikenglik--yuksalish-poydevori>
2. [https://uz.wikipedia.org/wiki/O%CA%BBzbekiston_konstitutsiyaviy_referendumi_\(2023\)](https://uz.wikipedia.org/wiki/O%CA%BBzbekiston_konstitutsiyaviy_referendumi_(2023))
3. <https://religions.uz/uz/news/detail?id=455> Din ishlari bo'yicha qo'mita axborot xizmati
4. Abdurahmonov M.A. (2016). Ko'p millatli maktabda o'quvchilarda bag'rikenglikning shakllanishi. Atrof-muhit va xalqaro jurnali Fan ta'limi, 11(3), 269-277-betlar.
5. Balpanov N., Ismagambetova, Z., Karabayeva, A., Mirzabekova, A., & Rysbekova, S. (2018). The Problem of Religious Tolerance in Kazakhstan: Past and Present. Journal Space and Culture, India, 6(2), 17-33. <https://doi.org/10.20896/saci.v6i2.318>
6. Durham W. Cole Jr. (2012). Religious Freedom in a Worldwide Setting: Comparative Reflections. Universal Rights in a World of Diversity. The Case of Religious Freedom Pontifical Academy of Social Sciences, pp. 359-389.
7. Mchedlov M.P. (Ed.). (2004). Tolerance. Moscow: Respublika.
8. Вигел Н. Л. Толерантность как общечеловеческая ценность // Гуманитарные и социально-экономические науки [Humanitarian and socio-economic sciences], 2015. 2(81). – С. 34-37.
9. Володина Н.В., (2013). Особенности взаимоотношений государства и религиозных объединений в странах Европы для преодоления конфликтов на конфессиональном основе [Legal Initiative]. Правовая инициатива, 3, пп. 483.